O‘zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta’limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA’LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: *Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov*
Mas'ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov*
Mas'ul muharrir o'rinbosari0: *Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedogogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ' A T I

Aniq va tabiiy fanlar: *k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.*
Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.*
Ijtimoiy-gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*
Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d.,dost. M.Asqarova, PhD S.Jamoldinova, PhD, dots. M.Asranboyeva.*
Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.*

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.
Pochta indeksi: 160136, ***Faks:*** (0369) 227-27-21,
Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi ***Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi*** *asosida chop etiladi. Jurnal* ***Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha*** *falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.*

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2026

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARIDA NUTQ KO`NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Eshmuradova Durdona O`ktamovna
Termiz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
eshmuradovadurdona46@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, mazmuni va metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirish, so'z boyligini oshirish, mustaqil fikrlash, o'z fikrini izchil, mantiqiy va ravon bayon etish qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik usullari tahlil qilingan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol metodlar, didaktik mashqlar, ijodiy topshiriqlar hamda kommunikativ yondashuvdan foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan. O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqiy faoliyatni tizimli tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, o'quvchi, nutq, nutq ko'nikmalari, og'zaki nutq, yozma nutq, kommunikativ kompetensiya, so'z boyligi, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, didaktik mashqlar, ijodiy topshiriqlar.*

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются педагогико-психологические особенности, содержание и методические основы развития речевых навыков учащихся начальных классов. Анализируются эффективные педагогические методы формирования устной и письменной речи учащихся, обогащения словарного запаса, развития самостоятельного мышления, а также способности последовательно, логично и грамотно выражать свои мысли. Обосновывается значение использования интерактивных методов, дидактических упражнений, творческих заданий и коммуникативного подхода в процессе начального образования. Разработаны методические рекомендации по системной организации речевой деятельности с учётом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся.*

Ключевые слова: *начальное образование, учащиеся, речь, речевые навыки, устная речь, письменная речь, коммуникативная компетенция, словарный запас, самостоятельное мышление, интерактивные методы, дидактические упражнения, творческие задания.*

DEVELOPING SPEECH SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *This article examines the pedagogical and psychological characteristics, content, and methodological foundations of developing speech skills among primary school pupils. It analyzes effective*

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

pedagogical methods for developing students' oral and written communication, enriching their vocabulary, fostering independent thinking, and improving their ability to express ideas coherently, logically, and fluently. The article substantiates the importance of using interactive teaching methods, didactic exercises, creative tasks, and a communicative approach in primary education. Methodological recommendations are proposed for systematically organizing speech activities while taking into account the age-related and individual characteristics of pupils.

Keywords: *primary education, primary school pupils, speech, speech skills, oral speech, written speech, communicative competence, vocabulary, independent thinking, interactive methods, didactic exercises, creative tasks.*

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchi shaxsining keyingi intellektual, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi. Mazkur bosqichda o‘quvchining bilimlarni o‘zlashtirishi bilan bir qatorda, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda aniq, izchil, mantiqiy hamda tushunarli ifodalashi, suhbatdoshini tinglashi, savollarga mazmunli javob berishi va turli kommunikativ vaziyatlarda faol ishtirok etishi uchun zarur bo‘lgan nutq ko‘nikmalarini shakllantirish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Chunki nutq bolaning nafaqat muloqot vositasi, balki uning tafakkuri, bilish faoliyati, ijtimoiy tajribasi va shaxsiy munosabatlarini ifodalash vositasi sifatida ham namoyon bo‘ladi [1].

Pedagogik nuqtayi nazardan nutq ko‘nikmasi o‘quvchining til birliklaridan maqsadga muvofiq foydalanish, o‘z fikrini muayyan kommunikativ vaziyatga mos ravishda ifodalash, tinglangan yoki o‘qilgan axborotni tushunish, qayta ishlash va mazmunan ifodalash qobiliyatining amaliy ko‘rinishidir. Shu jihatdan nutq ko‘nikmasini faqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish yoki grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish bilan chegaralash maqsadga muvofiq emas. U tinglash, tushunish, talaffuz qilish, so‘z boyligidan foydalanish, gap va matn tuzish, savol-javob qilish, dialogga kirishish, fikrni izchil bayon etish hamda kommunikativ vaziyatga mos nutqiy strategiyani tanlash kabi o‘zaro bog‘liq faoliyatlarni qamrab oladi [2].

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik mohiyati, avvalo, o‘quvchining faol nutqiy faoliyatini tashkil etish bilan belgilanadi. An’anaviy ta’limda o‘quvchi ko‘pincha tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lsa, zamonaviy boshlang‘ich ta’limda u o‘z fikrini bildiruvchi, savol beruvchi, javob qaytaruvchi, suhbatdoshini tinglovchi va mustaqil xulosa chiqaruvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuv nutqni rivojlantirish jarayonida o‘quvchining tabiiy qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olishni, uning mustaqil fikrlashi hamda kommunikativ faolligini qo‘llab-quvvatlashni talab etadi [3].

Nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning mazmuni o‘quvchining yosh xususiyatlari va mavjud nutqiy tayyorgarligi bilan uzviy bog‘liq holda belgilanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq rivojining dastlabki bosqichida tovushlarni farqlash, ularni to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘zlarni aniq aytish va eshitilgan nutqni anglash muhim hisoblanadi. Keyingi bosqichda lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlarni mazmuniga ko‘ra tanlash, sodda va qo‘shma gaplar tuzish, savollarga to‘liq javob berish, voqea-hodisalarni izchil bayon qilish kabi ko‘nikmalar rivojlantiriladi. Shu asosda o‘quvchining dialogik va monologik nutqi takomillashib boradi [4].

Mazkur jarayonda tinglab tushunish nutq ko‘nikmalarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘quvchi avvalo nutqiy axborotni eshitishi, tovush va so‘zlarni farqlashi, ularning mazmunini anglab yetishi va tegishli javob reaksiyasini shakllantirishi lozim. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda eshitish orqali qabul qilish jarayoni bevosita emotsional holat va diqqat bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli o‘quv materialining qiziqarli, obrazli va faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda taqdim etilishi o‘quvchilarning nutqiy idrokini faollashtiradi.

Nutq ko‘nikmalarining navbatdagi muhim tarkibiy qismi talaffuz va fonetik faollikdir. To‘g‘ri talaffuz shakllanmagan sharoitda o‘quvchining og‘zaki nutqi ravon va tushunarli bo‘lishi qiyinlashadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda tovushlarni farqlash, bo‘g‘in va so‘zlarni to‘g‘ri aytish, urg‘u va intonatsiyadan o‘rinli foydalanish,

nutq sur'atini me'yorlashtirishga qaratilgan mashqlar muntazam tashkil etilishi lozim. Bu jarayonda musiqiy ritm, ohang va takroriy mashqlardan foydalanish o'quvchining eshitish diqqatini faollashtirish va talaffuz faoliyatini qiziqarli tashkil etish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

Lug'at boyligini rivojlantirish ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir. O'quvchining faol lug'ati qanchalik boy bo'lsa, uning o'z fikrini aniq va mazmunli ifodalash imkoniyati shunchalik kengayadi. Shu sababli yangi so'zlarni shunchaki yodlatish emas, balki ularni turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llash, ma'nodosh va qarama-qarshi ma'noli so'zlarni farqlash, so'zlarni gap tarkibida ishlatish, tasviriy va ijodiy topshiriqlar orqali faol nutqqa kiritish muhimdir.

Dialogik nutqni rivojlantirish o'quvchilarning boshqa shaxslar bilan muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Dialog jarayonida o'quvchi savol berish, savolni tushunish, javob berish, suhbatni davom ettirish, suhbatdoshining fikriga munosabat bildirish kabi amaliy ko'nikmalarni egallaydi. Monologik nutq esa o'quvchining voqea, hodisa yoki predmet haqida mustaqil va izchil fikr bildirishini nazarda tutadi. Bunda hikoya qilish, rasm asosida gap tuzish, voqeani davom ettirish, o'z fikrini asoslash va ijodiy bayon qilish kabi topshiriqlar samarali hisoblanadi.

Shu o'rinda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish mazmunini quyidagi tarkibiy qismlar orqali ifodalash mumkin:

tinglab tushunish → talaffuz → lug'at boyligi → gap tuzish → dialogik nutq → monologik nutq → ijodiy nutqiy faoliyat.

Mazkur tarkibiy qismlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro uzviy bog'langan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. Masalan, o'quvchi muayyan matn yoki qo'shiqni tinglaydi, undagi yangi so'zlarni o'zlashtiradi, ularni takrorlaydi, mazmunini tushuntiradi, so'zlardan gap tuzadi va keyinchalik o'z fikrini mustaqil bayon

qiladi. Bunday izchillik nutq ko‘nikmalarining oddiydan murakkabga tomon rivojlanishini ta’minlaydi.

ADABIYOTLAR SHARXI

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi pedagogika va ona tilini o‘qitish metodikasining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon o‘quvchilarning nafaqat og‘zaki va yozma nutqini shakllantirish, balki so‘z boyligini kengaytirish, mustaqil fikrlash, mantiqiy izchillikni ta’minlash hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’limda nutq o‘stirishning nazariy va metodik asoslari bir qator mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan.

K. Qosimova, S. Matchonov, X. G‘ulomova va boshqa mualliflar [1] tomonidan ishlab chiqilgan Ona tili o‘qitish metodikasi asarida boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘qitishning nazariy asoslari, savod o‘rgatish, grammatik bilimlarni shakllantirish va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Mualliflarning metodik yondashuvlari o‘quvchilarning til birliklarini amaliy o‘zlashtirishi va ulardan nutqiy faoliyatda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur asar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishini tizimli tashkil etish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

S. Matchonov, H. Bakiyeva va X. G‘ulomova [2] tomonidan yaratilgan Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi darsligida til ta’limining mazmuni, o‘qitish metodlari, usullari va vositalari, xususan, bog‘lanishli nutqni o‘stirish metodikasi keng yoritilgan. Ushbu tadqiqot yo‘nalishida o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Darslikda keltirilgan metodik yondashuvlar o‘quvchilarning matn tuzish, fikrni izchil bayon qilish va til vositalaridan maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy asos yaratadi.

S. Ismoilova va D. Nurmanova [3] tomonidan ishlab chiqilgan Ona tili o‘qitish metodikasi asarida ona tilini o‘qitishning metodik jihatlari va ta’lim jarayonida til ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Ushbu manba asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirishda o‘quv materiallarini izchil tashkil etish, til hodisalarini amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lash va o‘zlashtirilgan bilimlarni kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash muhim metodik shartlar sifatida qaraladi.

F. Ibragimov va D. Farsaxonova [4] o‘zlarining Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi nomli ishlarida boshlang‘ich ta’limda ona tilini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlarini yoritgan. Ushbu yo‘nalishdagi metodik qarashlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmunini tanlash, o‘quv topshiriqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirish va nutqiy ko‘nikmalarni muntazam mashqlar orqali mustahkamlash zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida og‘zaki va yozma nutqni o‘zaro uyg‘un rivojlantirish masalasi tadqiqot mavzusi uchun alohida ahamiyatga ega.

B. To‘xliyev, M. Shamsiyeva va T. Ziyodova [5] tomonidan ishlab chiqilgan O‘zbek tili o‘qitish metodikasi asarida til ta’limining metodik asoslari va o‘qitish jarayonini tashkil etish masalalari ko‘rib chiqilgan. Ushbu manbadagi metodik yondashuvlar til materiallarini o‘zlashtirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, til vositalaridan to‘g‘ri foydalanish va fikrni ifodalash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Bu esa nutq ko‘nikmalarini shakllantirishda grammatik, leksik va kommunikativ mashqlarni o‘zaro integratsiyalash zarurligini asoslaydi.

T. G‘afforova [6] tomonidan tadqiq etilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshirish va ta’lim samaradorligini ta’minlash masalalarini yoritadi. Mazkur yondashuv nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Xususan,

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydigan va o‘z fikrini og‘zaki yoki yozma shaklda ifodalashga yo‘naltirilgan topshiriqlar kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

A. Q. G‘ulomov va B. Sh. Qobilova [7] tomonidan ishlab chiqilgan Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari asarida nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarning metodik ahamiyatini o‘rganish uchun muhim nazariy asoslar mavjud. Nutqni o‘stirish jarayonida so‘zlardan o‘rinli foydalanish, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish, fikrlar o‘rtasidagi mazmuniy bog‘liqlikni ta’minlash va matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim o‘rin tutadi. Bu jihatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash va o‘z fikrini ravon bayon etish qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq.

A. G‘ulomov va H. Ne’matov [8] tomonidan ishlab chiqilgan Ona tili ta’limi mazmuni asarida ona tili ta’limining mazmuniy asoslari va uning o‘quv jarayonidagi o‘rni yoritilgan. Mazkur ilmiy-metodik qarashlar til ta’limini faqat grammatik qoidalarni o‘zlashtirish bilan cheklamasdan, balki o‘quvchilarning amaliy nutqiy faoliyati bilan bog‘liq holda tashkil etish zarurligini anglashga yordam beradi. Shu asosda nutqni rivojlantirish jarayonida leksik birliklarni o‘zlashtirish, gap tuzish va bog‘lanishli matn yaratish faoliyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

A. Q. G‘ulomov [9] tomonidan ishlab chiqilgan Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari asarida ona tilini o‘qitishning didaktik va metodik asoslari muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yondashuvlar ta’lim jarayonida izchillik, tushunarlilik, faollik va nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash kabi tamoyillarga tayanish zarurligini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda mazkur tamoyillarga asoslangan mashqlarni muntazam va bosqichma-bosqich tashkil etish muhim metodik ahamiyatga ega.

Zamonaviy tadqiqotlar orasida A. Sultanova [10] tomonidan 2025-yilda chop etilgan O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy

metodlardan foydalanish nomli maqola alohida ahamiyatga ega. Muallif ona tili darslarida grammatik materiallarni o‘qitish va interfaol usullardan foydalanishning afzalliklarini tahlil qilgan. Tadqiqotda zamonaviy metodlarning o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlariga e’tibor qaratilgan. Ushbu yondashuvlar boshlang‘ich sinflarda ham o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, til materiallarini amaliy qo‘llash va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda metodik jihatdan ahamiyatlidir [10].

METODOLOGIYA

Tadqiqot mavzusi nuqtayi nazaridan mazkur jarayonda musiqiy didaktik o‘yinlar alohida pedagogik imkoniyatga ega. Musiqa, ritm, ohang, tovush, harakat va o‘yin elementlarining birgalikda qo‘llanishi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy faolligi va qiziqishiga mos keladi.

NATIJALAR

Musiqiy didaktik o‘yin davomida o‘quvchi tinglaydi, eslab qoladi, takrorlaydi, talaffuz qiladi, harakat bajaradi, savolga javob beradi va boshqa o‘quvchilar bilan muloqotga kirishadi. Demak, musiqiy didaktik o‘yinlar nutqni rivojlantirishning alohida vositasi bo‘libgina qolmay, balki bir nechta nutqiy faoliyat turini yagona pedagogik vaziyatda birlashtiruvchi integrativ metod sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Masalan, “Ohangni top va so‘zni ayt”, “Ritm asosida gap tuz”, “Qo‘shiqdagi so‘zni davom ettir”, “Musiqani tingla va hikoya qil”, “Savolga ohang orqali javob ber” kabi didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning eshitish diqqati, talaffuzi, lug‘at boyligi va kommunikativ faolligini bir vaqtda rivojlantirish imkonini beradi. Bunday o‘yinlarda o‘quvchi tayyor javobni takrorlovchi emas, balki musiqiy stimul asosida mustaqil nutqiy faoliyatga kirishuvchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

Shunday qilib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik mohiyati o‘quvchining kommunikativ ehtiyojlari va yosh xususiyatlariga mos ravishda faol nutqiy muhitni yaratish, uning tinglash, tushunish, talaffuz qilish, so‘z boyligini kengaytirish, dialog va monolog shaklida fikr bildirish

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

hamda ijodiy nutqiy faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishdan iborat. Mazkur mazmunni musiqiy didaktik o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirish esa boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, o‘quv motivatsiyasini kuchaytirish va kommunikativ ko‘nikmalarni tabiiy faoliyat asosida shakllantirishning istiqbolli metodik imkoniyatlaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning shaxsiy, aqliy, emotsional va kommunikativ rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda o‘quvchining maktab ta’limiga moslashuvi, yangi ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, o‘quv faoliyatining yetakchi faoliyat sifatida shakllanishi hamda tengdoshlari va kattalar bilan muloqot doirasining kengayishi uning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasini faqat ona tili yoki o‘qish savodxonligi darslari doirasida emas, balki bolaning psixologik imkoniyatlari, kommunikativ ehtiyojlari va pedagogik faoliyatning mazmuni bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etish zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining nutqiy rivojlanishi uning bilish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur kabi psixik jarayonlarning rivojlanish darajasi o‘quvchining nutqni qabul qilishi, qayta ishlashi va mustaqil ifodalash imkoniyatlarini belgilaydi. Bola atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni kuzatish, ularni nomlash, belgilarini tavsiflash, o‘zaro taqqoslash va ular o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash jarayonida yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtiradi. Natijada nutq bolaning bilish faoliyatini tashkil etuvchi hamda bilimlarni ifodalashga xizmat qiluvchi muhim vositaga aylanadi.

Mazkur yosh bosqichining muhim psixologik xususiyatlaridan biri o‘quvchilarning ko‘rgazmali-obrazli idrokka moyilligidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi mavhum tushunchalarga nisbatan aniq obraz, tovush, rang, harakat va real vaziyatlar

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

orqali berilgan axborotni tezroq qabul qiladi. Shu jihatdan nutqiy materiallarni rasmlar, predmetlar, harakatlar, musiqiy ohanglar, ritmik mashqlar va o‘yinli vaziyatlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning idrok faoliyatini faollashtiradi. Ayniqsa, musiqiy didaktik o‘yinlarda tovush, ritm va harakatning nutqiy topshiriq bilan birlashishi bolaning diqqatini jalb qilish va o‘quv materialini emotsional qabul qilishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqat xususiyatlari ham nutqiy rivojlanish metodikasini belgilovchi muhim omillardan biridir. Bu yoshda diqqatning barqarorligi va davomiyligi asta-sekin rivojlanadi. Bir xil mazmundagi, uzoq davom etadigan va passiv topshiriqlar o‘quvchining qiziqishini susaytirishi mumkin. Aksincha, faol harakat, musiqiy ritm, savol-javob, raqobat, ijodiy topshiriq va o‘yin elementlari diqqatni faol saqlashga xizmat qiladi. Shuning uchun nutqni rivojlantirish mashg‘ulotlari qisqa, aniq, izchil va o‘quvchini faol harakatga undaydigan topshiriqlar asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Xotira nutqiy materiallarni o‘zlashtirishning muhim psixologik sharti hisoblanadi. O‘quvchi yangi so‘zlar, iboralar, gap tuzilmalari, she’rlar, qo‘shiqlar va dialoglarni eslab qolish orqali o‘zining faol lug‘atini boyitadi. Biroq boshlang‘ich ta’limda mexanik yodlashdan ko‘ra, mazmunli va emotsional xotirani faollashtiruvchi usullardan foydalanish samaraliroqdir. Musiqiy ohang, ritm va takroriy harakat bilan birgalikda berilgan nutqiy birliklar o‘quvchining eslab qolish faoliyatini kuchaytirishi mumkin. Natijada o‘quvchi o‘zlashtirilgan so‘z va gaplarni keyingi kommunikativ vaziyatlarda mustaqil qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Nutqiy rivojlanishda tafakkur alohida o‘rin tutadi. Nutq va tafakkur o‘zaro chambarchas aloqador bo‘lib, o‘quvchining fikrlash darajasi uning fikrni ifodalash shakli va mazmunida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi predmetlarni taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va xulosa chiqarish orqali nafaqat bilimini kengaytiradi, balki fikrini nutq orqali ifodalashga ham o‘rganadi.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Shu sababli nutqni rivojlantirish topshiriqlari faqat takrorlashga emas, balki mustaqil fikrlashga yo‘naltirilishi kerak. Masalan, “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar shunday bo‘lsa nima bo‘ladi?”, “Siz qanday fikrdasiz?” kabi savollar o‘quvchini kengroq va mantiqiyroq javob berishga undaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishida taqlid va takrorlash mexanizmi ham muhim ahamiyatga ega. Bola kattalar va tengdoshlar nutqini tinglash, alohida so‘z va gaplarni takrorlash, ularni turli vaziyatlarda qo‘llash orqali talaffuz, intonatsiya va grammatik qurilmalarni o‘zlashtiradi. Biroq taqlidning o‘zi yetarli bo‘lmay, bosqichma-bosqich mustaqil nutqiy faoliyatga o‘tish ta’minlanishi lozim. Shu ma’noda metodik jarayonni “tingla – takrorla – tushun – qo‘lla – tuz – so‘zla – ijodiy ifodala” ketma-ketligida tashkil etish o‘quvchining reproduktiv nutqdan produktiv nutqqa o‘tishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarning emotsional xususiyatlari ham nutqiy rivojlanish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi o‘zini erkin va xavfsiz his qilgan ta’limiy muhitda fikrini faolroq ifodalaydi. Aksincha, xato qilishdan qo‘rqish, o‘qituvchining haddan tashqari tanqidiy munosabati yoki tengdoshlari oldida noto‘g‘ri javob berishdan xavfsirash bolaning nutqiy faolligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli nutqni rivojlantirish jarayonida xatoni jazolash emas, uni to‘g‘rilash va to‘g‘ri variantni topishga yo‘naltirish pedagogik jihatdan muhimdir.

Bunda o‘yin faoliyati boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga mos pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. O‘yin jarayonida bola o‘zini erkinroq tutadi, topshiriqni tabiiy faoliyat sifatida qabul qiladi va muloqotga faol kirishadi. Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchiga yangi so‘zlarni o‘zlashtirish, savol-javob qilish, gap tuzish, vaziyatni tavsiflash va ijodiy fikrlash uchun qulay sharoit yaratiladi. Musiqiy didaktik o‘yinlarda esa o‘yin faoliyati musiqa, ritm, harakat va nutqiy topshiriqlar bilan birlashtiriladi. Bu esa bir vaqtning o‘zida eshitish, xotira, diqqat, talaffuz va kommunikativ faollikni rag‘batlantirish imkonini beradi.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Pedagogik jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi individual farqlar bilan ham tavsiflanadi. Bir sinfdagi o‘quvchilarning lug‘at boyligi, talaffuz darajasi, muloqotga kirishuvchanligi, eshitish orqali axborotni qabul qilish tezligi va mustaqil fikr bildirish qobiliyati bir xil bo‘lmasligi tabiiydir. Bunday farqlar bolaning oilaviy nutqiy muhiti, avvalgi ta’limiy tajribasi, individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va kommunikativ faolligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli nutqni rivojlantirishda yagona topshiriq bilan cheklanmasdan, murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan differensial topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Nutqiy rivojlanishning psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olishda kommunikativ muhit alohida ahamiyat kasb etadi. O‘quvchi nutqi faqat o‘qituvchi bilan muloqot jarayonida emas, balki tengdoshlari bilan hamkorlik, juftlik va guruhdagi faoliyat, rolli vaziyatlar, savol-javoblar hamda ijodiy topshiriqlar orqali rivojlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bir-biri bilan muloqot qilishiga imkon beradigan vaziyatlarni ko‘paytirish zarur. Bunda o‘qituvchi asosiy axborot manbai bo‘lish bilan birga, kommunikativ faoliyatni tashkil etuvchi va o‘quvchilarni nutqiy hamkorlikka yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Musiqiy didaktik o‘yinlar aynan mana shunday kommunikativ muhitni yaratishda metodik imkoniyatga ega. Masalan, guruhli musiqiy topshiriqlarda o‘quvchilar ma’lum ritm yoki ohangni tinglab, unga mos so‘zlarni topishlari, berilgan so‘zlardan gap tuzishlari, savol-javob tashkil etishlari yoki tinglangan musiqiy obraz asosida kichik hikoya yaratishlari mumkin. Bunda musiqiy faoliyat nutqiy faoliyatni rag‘batlantiruvchi vosita vazifasini bajaradi. Eng muhimi, o‘quvchi nutqiy topshiriqni majburiy mashq sifatida emas, balki qiziqarli faoliyatning tabiiy tarkibiy qismi sifatida qabul qiladi.

Shuningdek, nutqiy rivojlanishning pedagogik samaradorligi muntazamlik, izchillik, faollik, individual yondashuv va kommunikativlik tamoyillariga amal qilinishiga bog‘liq. Muntazamlik o‘quvchining nutqiy ko‘nikmalarini doimiy mashq

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

qilishni; izchillik oddiy nutqiy operatsiyalardan murakkab kommunikativ faoliyatga bosqichma-bosqich o'tishni; faollik o'quvchining bevosita nutqiy harakatini; individual yondashuv uning imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olishni; kommunikativlik esa nutqdan real yoki modellashtirilgan muloqot vaziyatlarida foydalanishni nazarda tutadi.

Shu asosda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishini bir nechta o'zaro bog'liq komponentlar asosida tavsiflash mumkin: motivatsion-kommunikativ, fonetik-talaffuz, leksik-grammatik, dialogik-monologik va ijodiy-nutqiy komponentlar. Motivatsion-kommunikativ komponent o'quvchining muloqotga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishini; fonetik-talaffuz komponent tovushlarni to'g'ri farqlash va talaffuz qilishni; leksik-grammatik komponent lug'at boyligi va grammatik qurilmalardan foydalanishni; dialogik-monologik komponent savol-javob, suhbat va izchil bayon qilishni; ijodiy-nutqiy komponent esa mustaqil va original fikrni ifodalashni qamrab oladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishi ko'p omilli, dinamik va bosqichma-bosqich kechadigan pedagogik-psixologik jarayon bo'lib, uning samaradorligi bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limiy faoliyatni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Mazkur jarayonda o'quvchining diqqat, xotira, idrok, tafakkur, tasavvur va emotsional holati bilan bir qatorda, uning muloqotga bo'lgan ehtiyoji ham muhim ahamiyatga ega. Demak, nutq ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi o'quvchining psixologik imkoniyatlariga mos, kommunikativ jihatdan faol va emotsional jihatdan qulay pedagogik muhitni taqozo etadi.

XULOSA

Shu nuqtayi nazardan, musiqiy didaktik o'yinlardan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy qiziqishi, harakatchanligi, emotsional qabul qilishi va o'yin faoliyatiga moyilligini ta'limiy maqsad bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Musiqiy ohang, ritm, takrorlash, harakat va nutqiy topshiriqlarning integratsiyasi o'quvchining eshitish-idrok faoliyatini faollashtirib, uning so'z boyligi, talaffuzi, dialogik va monologik nutqini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Shu bois

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

keyingi tahlilda musiqiy didaktik o‘yinlarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini rivojlantirishdagi didaktik va metodik imkoniyatlarini alohida ochib berish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., G‘ulomova X. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021. – 644 b.
3. Ismoilova S., Nurmanova D. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: NIF MSH, 2023. – 280 b.
4. Ibragimov F., Farsaxonova D. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 196 b.
5. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2006. – 192 b.
6. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2011. – 160 b.
7. G‘ulomov A.Q., Qobilova B.Sh. Nutq o‘stirish mashg‘ulotlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 160 b.
8. G‘ulomov A., Ne’matov H. Ona tili ta’limi mazmuni. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 64 b.
9. G‘ulomov A.Q. Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 68 b.
10. Sultanova A. O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy metodlardan foydalanish // Science and Society. – 2025. – 8-son, 2-qism. – B. 51–53.